

KATARZYNA KONTEK
Humanistyczna Akademia im. A. Gieyszтора
w Pułtusku

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK I JEGO WSPÓŁCZESNY WIZERUNEK W SPOŁECZEŃSTWIE TURECKIM¹

UPADEK IMPERIUM OSMAŃSKIEGO I PROKLAMOWANIE REPUBLICY TURECKIEJ

W wieku XVI Imperium Osmańskie zaczęło chylić się ku upadkowi. Przyczynami tego stanu rzeczy były m.in.: kryzys systemu feudalnego, trudności z ochroną rozległych granic państwa, a także załamanie się janczarskich tradycji wojskowych. Ponadto państwo Osmanów zostało w tyle za zachodnią Europą, która przeżywała okres Reformacji i Odrodzenia. Liczne powstania Greków, Ormian, Arabów, Słowian i innych uciskanych grup etnicznych zaczęły nękać Imperium, przyczyniając się równocześnie do jego osłabienia (na temat historii ludów tureckich i powstania Imperium Osmańskiego patrz np.: Gumilow 1972; Poznańska 1970; Reychnam 1973; Roux 2003).

Panowanie sułtana Osmana II (1618–1622) to okres wojny z Rzeczpospolitą. Skończyła się ona klęską wojsk tureckich pod Chocimiem w 1621 roku. Niedługo po tym sułtan zginął z rąk zbuntowanego korpusu janczarów. W 1683 roku Turcy zostali pokonani pod Wiedniem przez zjednoczone pod wodzą Jana III Sobieskiego wojska polskie, austriackie i niemieckie. Był to początek tureckich niepowodzeń, który zahamował dalszą ekspansję Osmanów. Po zawarciu traktatu pokojowego w Karłowicach (w 1699 roku) nastąpił podział Imperium, które pozbawione zostało europejskich terytoriów, m.in. Siedmiogrodu, części Węgier, Morei, Azowa i Podola (Poznańska 1970, s. 22). W kolejnych latach Imperium Osmańskie nękanie było przez liczne bunty i powstania ludności chłopskiej oraz wojska, co zaowocowało powstaniem ruchu tzw. *czzerwonych turbanów*². Bunty zostały stłumione, powodując stopniowe uspokojenie nastrojów. Mocarstwa europejskie, przekonane o słabości Imperium, rozpoczęły rywalizację o wpływy. W XVIII wieku Austria i Rosja umocniły swą pozycję na Bałkanach, Wielka Brytania i Francja zaś zyskały przywileje dyplomatyczne

---

¹ W artykule wykorzystane zostały fragmenty pracy magisterskiej pt. „Gdzie kończy się Europa? – zmiany społeczno-kulturowe z początku XX wieku w Turcji i ich wpływ na obecne życie”, napisanej pod kierunkiem prof. Iwony Kabzińskiej-Stawarz w Katedrze Etnologii i Antropologii Kulturowej UMK w Toruniu. Obrona odbyła się 14 września 2011 roku.

² Nazwa ruchu pochodzi od nakryć głowy jego zwolenników.

i handlowe na terenach Imperium, wykorzystując jego problemy wewnętrzne i zewnętrzne. Rosja zajęła Krym i tereny północnego wybrzeża Morza Czarnego.

Kolejne lata, dla chylącego się ku upadkowi Imperium Osmańskiego, upłynęły pod znakiem zasadniczych zmian, mających na celu dorównanie w postępie społeczeństwu europejskim. „Państwo sułtanów stanęło przed niezmiernie skomplikowanym zadaniem modernizacji, która właściwie nazwana być powinna europeizacją; administracyjną, wojskową, ekonomiczną, komunikacyjną, oświatową, kulturalną w najszerszym znaczeniu tego słowa” (Wituch 1980, s. 11).

Jako pierwszy prób przeprowadzenia reform podjął się sułtan Selim III (1789–1807), spotkały się one jednak ze sprzeciwem konserwatywnych janczarów, ich sojuszników oraz muzułmańskiego duchowieństwa (sułtan został skazany na śmierć). Kontynuatorem reform zapoczątkowanych przez Selima III był Mahmud II (panujący w latach 1808–1839). W roku 1826 rozwiązał on oddziały janczarów, zastępując je nowoczesną armią. Przyczynił się również do organizacji centralnej administracji oraz modernizacji tureckiego prawa na wzór europejski. Wprowadził jako obowiązkowy strój europejski³, dodając do niego fez, i otoczył się urzędnikami wykształconymi w stylu zachodnim (Roux 2003, s. 248). Działalność Sułtana Mahmuda II była pierwszym wielkim krokiem w stronę europeizacji państwa.

Lata 1839–1876 stanowią epokę zwaną *tanzimat*⁴. Wdrożono „szereg dekretów sułtańskich wprowadzających zmiany w najróżniejszych dziedzinach życia państwowego i społecznego” (Wituch 1980, s. 12). Obejmowały one m.in. prawo, sądownictwo, administrację, system podatkowy, armię, gospodarkę i szkolnictwo. Reformy miały zapobiec rozpadowi imperium osmańskiego, przekształcając je w nowoczesne państwo.

W 1856 roku został wprowadzony dekret sułtański regulujący podatki i znoszący dotychczasowy system dzierżawczy. Przyczynił się on m.in. do stabilizacji gospodarczej, założenia banków, rozwoju handlu, budowy dróg, linii kolejowych, rozwoju szkolnictwa wyższego, wprowadzenia sprawiedliwego i regularnego poboru do wojska nie tylko ludności muzułmańskiej, a także równości wszystkich wobec prawa. Wprowadzanie nowych reform (wzorowanych na europejskich) wywołało wiele niechęci w tureckim społeczeństwie, przede wszystkim wśród ludności muzułmańskiej, która dopatrywała się w nich triumfu swego wroga – chrześcijańskiej Europy.

Sytuacja gospodarcza i finansowa Imperium Osmanów zaczęła się znacznie pogarszać, co spowodowało bankructwo i spore zadłużenie (Zajązkowska 1966, s. 26). W 1875 roku ogłoszono częściową niewypłacalność państwa; w 1881 powołano instytucję Zarządu Długu Ottomańskiego.

Pierwsza pisemna konstytucja, zwana *midhatowską*, została przyjęta 23 grudnia 1876 roku, za panowania sułtana Abdulhamida II (1876–1909). W roku 1877 odbyło

³ Stanowiło to problem, gdyż „od najdawniejszych czasów ubiór, przede wszystkim nakrycie głowy, był środkiem, którym mężczyzna określał swą przynależność religijną i pozycję społeczną. Poza jedwabiem, prawo muzułmańskie nie zakazuje noszenia żadnego rodzaju odzieży; istnieją jednak niezliczone obyczaje zmuszające muzułmanów do wyróżniania się – nawet w wyglądzie – od niewiernych, obyczaje zabraniające naśladowania niemuzułmanów w sposobie ubierania się itp.” (Lewis 1972, s. 132).

⁴ Tur. *tanzimat*, *tanzymat*, *tanzimat-i hayrie* – dobroczynne reformy.

się pierwsze w historii posiedzenie parlamentu, który domagał się m.in. wprowadzenia radykalnych reform i usunięcia kilku ministrów. Ogłoszenie konstytucji i powołanie parlamentu było dla młodego, wykształconego wedle zachodnich wzorców środowiska intelektualnych elit, jedyną nadzieją na uporanie się z problemami wewnętrznymi państwa. Młodoosmani, bo o nich mowa, byli zwolennikami radykalnych reform, europeizacji Imperium oraz, co za tym idzie, zmiany ustroju państwowego na modłę liberalną, czyli przekształcenia absolutyzmu i teokracji sułtańskiej w świecką, konstytucyjną i parlamentarną monarchię (Wituch 1980, s. 19). Dwa lata później sułtan Abdulhamid II rozwiązał parlament oraz zawiesił konstytucję. Jej zwolenników (młodoosmanów) odsunięto od władzy. Okres rządów sułtana związany był m.in. z wojnami z Serbią (1876), Rosją (1877), a także z pogromami Ormian w Turcji Wschodniej i Stambule (1894–1896). W tym czasie Imperium Osmańskie poniosło również liczne straty terytorialne. Na Bałkanach powstały nowe niezależne państwa, panowanie nad Egiptem przejęła Anglia, a nad Tunisem – Francja.

Abdulhamid II kontynuował reformy administracyjne, sądowe i oświatowe, opierały się one jednak na bezpośredniej kontroli władzy sułtańskiej (cenzura prasowa, zakaz odbiegania od programu nauczania, pod groźbą kary). Wywołało to sprzeciw tureckiej inteligencji oraz powstającej klasy robotniczej; wyrażano niezadowolenie, organizując liczne strajki i bunt, dające początek tureckim ruchom i dążeniom narodowościowym (Reychnam 1973, s. 259).

W tym czasie uformowały się bardzo ważne dla Turcji nurty ideowe – panislamizm⁵ i panturkizm⁶. Panislamizm stanowił oficjalną doktrynę za panowania sułtana Abdulhamida II, nawiązującą do powrotu i odnowy fundamentalnych wartości muzułmańskich. Panturkizm natomiast, który szerzył idee jedności wszystkich ludów tureckich, odegrał istotną rolę w procesie kształtowania świadomości etnicznej Turków (Roux 2003, s. 20). Oba nurty wywarły duży wpływ na proces formowania się ruchu młodotureckiego⁷.

---

⁵ Panislamizm, nurt ideowy powstały w XIX wieku, oznaczał powrót i odnowę fundamentalnych wartości religijnego, muzułmańskiego światopoglądu; objawiał się w formie poczucia solidarności ze wszystkimi muzułmanami świata, zwłaszcza tymi, którzy znaleźli się pod panowaniem chrześcijańskim. W czasie panowania Abdulhamida II, panislamizm stał się oficjalną doktryną, którą sułtan posługiwał się w polityce wewnętrznej i zagranicznej (Wituch 1980, s. 80)

⁶ Panturkizm, idea jedności etnicznej, językowej, kulturowej i politycznej wszystkich narodów i grup etnicznych pochodzenia tureckiego; ideologia obrona przez młodoturków, skupionych wokół Komitetu Jedności i Postępu, którego członkowie sprawowali władzę w Turcji w latach 1908–1918. W tym okresie panturkizm stanowił doktrynę państwową Turcji, realizowaną ze szczególnym zaangażowaniem przez ówczesnego ministra wojny – Envera Paszę (Chmaja 1997, s. 200).

⁷ Młodoturcy uważani są najczęściej za kontynuatorów młodoosmanów. Większość autorów książek dotyczących dziejów Turcji traktuje ruch młodoosmański i młodoturecki jako ten sam, działający w różnych okresach, stosując naprzemiennie oba terminy. Jest to jednak błędne. Ruch młodoosmański działał od połowy lat 1860. do 1878 roku. Wyrósł z niego ruch młodoturecki, reprezentowany przez Komitet Jedności i Postępu, działający na przełomie XIX i XX wieku, różniący się z czasem założeniami od ruchu młodoosmańskiego. Więcej na temat obu ruchów patrz np.: Kołodziejczyk 2011; Lewis 1972; Wituch 1980; Zajączkowska 1966.

Reformy *tanzimatu*, mimo wielu ograniczeń, stały się podłożem dalszych działań reformatorskich w Imperium Osmańskim. Ze względu na niedociągnięcia i powolny przebieg wprowadzania reform, pojawiły się nowe koncepcje dotyczące odnowy państwa wedle zasad demokratycznych. Ich głównym przedstawicielem był ruch młodoturków. Stworzona przez nich organizacja (Komitet Jedności i Postępu) doprowadziła w 1908 roku do wybuchu rewolucji, przyczyniając się do przywrócenia konstytucji *midhatowskiej*. 16 kwietnia 1909 roku oficerowie tzw. Armii Czynu zmusili sułtana do przeprowadzenia wyborów i zwołania parlamentu. W tym samym miesiącu sułtan Abdulhamid II został zdetronizowany. Jego miejsce zajął młodszy brat Mehmed V, choć faktyczne panowanie znajdowało się w rękach Komitetu Jedności i Postępu. W roku 1913, w wyniku zamachu stanu, oficjalnie do władzy doszli młodoturcy⁸. Na przełomie 1913 i 1914 roku przeprowadzono w Turcji nowe wybory, a w maju 1914 ponownie zwołano parlament.

W okresie panowania młodoturków (1908–1918) zmieniła się sytuacja kobiet. Pojawiły się one na osmańskiej scenie politycznej, biorąc czynny udział w rewolucji. Ukazały się pierwsze czasopisma kobiece (np. *Kadınlar Dünyası – Świat Kobiet*), a wykształcone córki dostojników „wyszły z salonów na ulice, dając zaraźliwy przykład kobietom z niższych warstw społecznych” (Kołodziejczyk 2011, s. 52). Młodoturcy położyli kres narzuconej przez sułtana cenzurze, co spowodowało intensywny rozwój zarówno intelektualny jak i kulturalny w państwie osmańskim. Do kraju napływać zaczęła literatura zachodnia, a XIX wieczne nauki społeczne znacząco wpłynęły w tym czasie na młodotureckich rewolucjonistów. Młodoturcy podjęli również działania w kierunku nacjonalizacji gospodarki, modernizacji szkolnictwa oraz reorganizacji „policji, straży ogniowej, transportu publicznego i zakładów użyteczności publicznej” (Lewis 1972, s. 275). Opowiedzieli się też za europeizacją kraju. Znalazło to m.in. wyraz w zmianie stroju i wielu zwyczajów. Mówiąc o zasługach ruchu młodotureckiego, i ich wpływu na kształt przyszłej republiki, warto podkreślić również to, że w tym czasie doszło do zamiany kalendarza muzułmańskiego na europejski, który dopiero w roku 1926 został uznany za obowiązujący.

W konsekwencji wojny z Włochami (w latach 1911–1912) Imperium Osmańskie utraciło Libię, Trypolitanie, a w ciągu kolejnych dwóch lat także swoje ostatnie terytoria na Bałkanach. Odniosło jednak zwycięstwo w bitwie o Gallipoli (1915), podczas której wojskom osmańskim udało się obronić Dardanele przed siłami państw Ententy. Do zwycięstwa przyczynił się jeden z przywódców rewolucji młodotureckiej, podpułkownik Mustafa Kemal, którego oddziały zatrzymały atak aliantów.

W czasie pierwszej wojny światowej Turcja utraciła kolejne terytoria – Syrię, Irak i Arabię, a wschodnią część kraju zajęła Rosja. W roku 1919, dzięki przyzwoleniu państw Ententy, Grecja zaczęła zajmować zachodnie obszary Anatolii wraz z Izmirem.

Polityka ówczesnego rządu spotkała się ze znacznym niezadowoleniem ze strony społeczeństwa, zwłaszcza, że postrzegana była jako marionetka w rękach mocarstw

---

⁸ Od tej pory, aż do zakończenia I wojny światowej, całkowita władza spoczywała w rękach triumwiratu, w którego skład wchodziłi trzej paszowie – Enwer, Talaata i Dżemal.

zachodnich⁹. Plan aliantów dotyczący podziału Imperium Osmańskiego nie doszedł do skutku m.in. dzięki silnemu ruchowi oporu, kierowanemu przez Mustafę Kemala¹⁰. Ruch oporu stworzony przez Kemala bardzo szybko się rozwijał, zyskując wielką popularność i poparcie oraz przeradzając się w swoistą walkę wyzwoleńczą, toczoną w latach 1919–1923 pod nazwą *kurtulus savasi*.

W 1920 roku, w Stambule, przyjęto rezolucję, która wzywała państwa Ententy do „przywrócenia osmańskiej suwerenności i poszanowania prawa narodów do samostanowienia, nazwaną deklaracją Paktu Narodowego” (Kołodziejczyk 2011, s. 97). Odpowiedzią na nią była okupacja Stambułu przez Anglików, dalsze dążenia do podziału Imperium, a następnie podpisanie traktatu pokojowego w Sevres (1920)¹¹.

Dążenia Mustafy Kemala do niepodległości państwa tureckiego doprowadziły do zorganizowania przez niego nowej armii i oddziałów partyzanckich, a także do zwołania w Ankarze, 23 kwietnia 1920 roku, Wielkiego Zgromadzenia Narodowego. Kemal stanął na czele nowo wybranego rządu. Rozpoczęto zwycięskie działania wojenne przeciw Grecji, nawiązano także kontakty z Rosją, która udzieliła Turcji pomocy materialnej.

1 listopada 1922 roku w obradującym w Ankarze parlamencie, Wielkie Zgromadzenie Narodowe (którego przewodniczącym był Kemal od czasu jego otwarcia w 1920 roku) przegłosowało pozbawienie władzy sułtana, co definitywnie zakończyło istnienie Imperium Osmańskiego. 20 stycznia 1921 roku, Zgromadzenie uchwaliło tymczasową konstytucję, która postanawiała, że władza zwierzchnia należy do narodu, którego wyłącznym przedstawicielem jest właśnie Wielkie Zgromadzenie Narodowe (Hauser 1987, s. 18). Ostatnim etapem rewolucji stało się zniesienie kalifatu w 1924 roku.

W 1923 roku, na mocy traktatu pokojowego w Lozannie, Turcja uzyskała suwerenność. Wytyczone zostały nowe granice kraju, a nadzór nad Bosforem i Dardanelami powierzono Międzynarodowej Komisji Cieśnin. 29 października 1923 roku parlament proklamował powstanie Republiki Tureckiej. Jej prezydentem został Mustafa Kemal Pasza. Przeniósł stolicę do Ankary oraz powołał nową Partię Ludowo-Republikańską, propagującą idee nacjonalizmu, laicyzmu, republikanizmu, reformizmu i ludowości.

⁹ Upadające Imperium Osmańskie było w tym czasie pod ścisłą kontrolą państw Ententy.

¹⁰ W roku 1919 Kemal pojechał jako inspektor do Anatolii wschodniej by rozpocząć demobilizację tamtejszej armii. Nie wypełnił jednak tej misji przystępując do tworzenia ruchu oporu. Zaczęły powstawać w tym czasie organizacje wolnościowe. Jedne kontrolowane przez młodo Turków, inne przez ludzi broniących lokalnych interesów. Deklarowały one idee nacjonalistyczne i nie godziły się na okupowanie czy rozbiór Turcji (Labat 2005).

¹¹ Traktat ten „przewidywał oderwanie od imperium prowincji arabskich, które otrzymać miały niepodległość bądź znaleźć się pod mandatami Wielkiej Brytanii i Francji. Grecja uzyskała wyspy Imbros i Tenedos oraz obszar wschodniej Tracji wraz z dawną osmańską stolicą w Edirne, aż po położoną niepełną 50 km na zachód od Stambułu Czataldżę. O przyszłości Izmiru wraz z okręgiem, pozostającym czasowo pod grecką administracją, zdecydować miał za pięć lat plebiscyt. Północno-wschodnia Anatolia przypaść miała niepodległej Armenii, w południowo-wschodniej zaś – na wschód od Eufratu – przewidywano powstanie autonomicznego Kurdystanu, o którego ewentualnej niepodległości zadecydować miał zorganizowany w ciągu roku plebiscyt” (Kołodziejczyk 2011, s. 98).

ATATÜRK – OJCIEC NARODU TURECKIEGO

Imię Mustafa Kemal Atatürk znane jest każdemu mieszkańcowi Turcji. Uznawany jest on powszechnie za bohatera i ojca narodu tureckiego. Mustafa Kemal przyszedł na świat w 1880 lub 1881 roku¹² w należących dziś do Grecji Salonikach, które znajdowały się wówczas w posiadaniu Imperium Osmańskiego. Jego ojcem był urzędnik celny Ali Rıza Efendii, a matką Zübeyde Hanım. Po przedwczesnej śmierci ojca, wychowaniem i edukacją Kemala zajęła się matka. Ukończył on salonickie liceum *Mulkiye İdadisi* i liceum wojskowe w Monastarze. W latach 1899–1902 uczył się w szkole wojennej na wydziale piechoty w Stambule. Na dalszą naukę skierowany został do Akademii Wojskowej, którą ukończył w 1905 roku. W tym czasie zaczął interesować się polityką. Razem z grupą kolegów stworzył niewielką organizację konspiracyjną, wydającą dziennik patriotyczny z pisanymi ręcznie wierszami i artykułami. Oddelegowany do Damaszku, stworzył grupę Ojczyzna i Wolność (*Vatan ve Hürriyet*), której celem była walka z sułtańskim despotyzmem. Około 1907 roku Kemal powrócił do Salonik, by objąć stanowisko sztabowego w Armii Czynu. Ze względu na krytykę działaczy młodotureckich oraz konflikt z Enverem¹³, pozostał poza młodoturecką elitą władzy. Tymczasem atmosfera w armii stawała się coraz bardziej przedrewolucyjna, a oficerowie i żołnierze zaczęli protesty przeciwko sułtanowi Abdulhamidowi¹⁴. Powstał wówczas Komitet Jedności i Postępu (KJP), który zjednoczył wygnanych do Paryża opozycjonistów i młodoturków z Kongresu z 1902 roku¹⁵ oraz członków Osmańskiego Stowarzyszenia na rzecz Wolności (OSW). 29 października 1907 roku Mustafa Kemal przyłączył się do KJP, „przysięgając na Koran i rewolwer walczyć z sułtanem-tyranem o przywrócenie konstytucji” (Jevaknoff 2007, s. 20). W roku 1908 KJP objął rządy. Zaczęła się rewolucja młodoturecka, w której Kemal brał udział wraz z innymi oficerami. Miał wówczas 27 lat i pozostawał pod wpływem idei oświeceniowych, a także rewolucji francuskiej¹⁶.

¹² W źródłach można znaleźć obie daty (Jevaknoff 2007, s. 13).

¹³ „Enver Pasza (1881–1922), oficer i przywódca młodoturecki, uczestnik kampanii libijskiej, autor zamachu na Portę (1913), zwolennik panturkizmu i współpracy z Niemcami, jako minister wojny i członek triumwiratu pełnił obowiązki naczelnego wodza podczas pierwszej wojny światowej, po ucieczce do Niemiec w 1918 roku wznowił wkrótce działalność panturecką na terenie Rosji Radzieckiej, zginął w walce przeciw Armii Czerwonej (Kołodziejczyk 2007, s. 356).

¹⁴ Oficerowie byli tą grupą w społeczeństwie osmańskim, która najbardziej reagowała na toczące się wypadki i rysujące się perspektywy kolejnej amputacji terytorium osmańskiego. Korpus oficerski był jedną z najlepiej wykształconych grup osmańskiego społeczeństwa. Wykształcenie wojskowe w szkołach o europejskim programie musiało sprzyjać niezależnemu, a więc często wobec władz krytycznemu myśleniu (Wituch 1980, s. 97).

¹⁵ W 1902 roku odbył się w Paryżu zjazd przeciwników reżimu Abdulhamida, w którym obok młodoturków wzięli udział działacze greccy i ormiańscy (tamże, s. 44).

¹⁶ Mustafa Kemal pozostawał pod wpływem idei oświeceniowych ponieważ, urodził się w Salonikach, wielonarodowościowej metropolii, skupiającej środowisko intelektualne, natomiast idee rewolucji francuskiej przyswoił podczas edukacji w Akademii Wojskowej (do której zaczął uczęszczać od 1902 roku) i od tamtej pory został ich entuzjastą. Przejawiało się to m.in. działalnością konspiracyjną na rzecz dziennika patriotycznego, którego był autorem wraz z grupką kolegów.

Rozczarowany postawą oraz połowicznością przeprowadzanych przez młodoturków reform, zaprzestał działalności w ruchu i powrócił do służby wojskowej. Od tego czasu jego kariera wojskowa zaczęła się rozwijać. Po udziale w tłumieniu powstania w Albanii, przyczynił się do tureckiego zwycięstwa w bitwie pod Tobrukiem, awansował na majora, a następnie bronił Stambułu przed grożącą mu inwazją Bułgarów w czasie wojny bałkańskiej. Kolejnym sukcesem Kemala była obrona Gallipoli, od kwietnia 1915 do stycznia 1916 roku, która przyniosła mu sławę jedyne dowódcy tureckiego, który rozgromił Anglików, a także miano bohatera narodowego. W roku 1916 został mianowany brygadierem, otrzymał tytuł paszy. W międzyczasie na tron wstąpił sułtan Mehmet VI, który wezwał Kemala do Stambułu, powierzając mu dowództwo nad 7 armiami walczącymi w Palestynie. W 1918 roku armia turecka pod wodzą Kemala znalazła się na północ od Aleppo, tworząc tam linię obronną przeciw wojskom brytyjskim, która rozciągała się od Antakii i biegła wzdłuż obecnej granicy turecko-syryjskiej (Hauser 1987, s. 17).

19 maja 1919 roku Kemal przybył do miasta Samsun nad Morzem Czarnym. Wbrew zaleceniom sułtana, by przywrócić porządek i kontrolę nad resztkami armii osmańskiej, przystąpił do organizacji pierwszych grup oporu (Kołodziejczyk 2007, s. 102–103). W tym samym roku odbył się ogólnokrajowy kongres w Sivas, gdzie Stowarzyszenie Obrony Praw Narodowych Anatolii i Rumelii (*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*) powołało Komitet Reprezentacyjny (*Heyet-i Temsiliye*). Na jego czele stanął Mustafa Kemal. W sierpniu 1920 roku, na mocy traktatu z Sevres, alianci przystąpili do zajmowania prowincji byłego Imperium Osmańskiego. Rozpoczął się atak grecki, który został skutecznie stłumiony dopiero po sojuszu z Rosją Radziecką, umacniając turecką pozycję (Kołodziejczyk 2007, s. 107). Plan aliantów nigdy nie został wypełniony, chociażby za sprawą silnego ruchu oporu, który zaczął rodzić się w Anatolii pod przywództwem Kemala. Zorganizował on bowiem oddziały partyzanckie i stworzył nową armię (Pająk 1997, s. 10). 23 kwietnia 1920 roku nowo powstały parlament turecki, obradujący w Ankarze, ogłosił Mustafę Kemala przewodniczącym¹⁷, powołując tym samym Komisję Wykonawczą, która miała pełnić funkcję rządu tymczasowego (Kołodziejczyk 2007, s. 105).

Armia ruchu narodowo-wyzwoleńczego, dowodzona przez Kemala, składająca się głównie z chłopów, słabo przeszkolonych i uzbrojonych, odniosła zwycięstwo nad wojskami aliantów. 24 sierpnia 1920 roku doszło do zwycięskiej dla Turków bitwy nad rzeką Sakarya. Wojska greckie zostały zmuszone do odwrotu. Nacjonalistów tureckich, z Kemalem na czele, zaczęto postrzegać jako potężny czynnik na arenie międzynarodowej, a nawet jako rzeczywisty rząd (Lewis 1972, s. 303). Kemal otrzymał

¹⁷ Kemala wybrano ze względu na zasługi wojenne, dzięki którym zyskał szacunek i aprobatę ludu, który zaczął darzyć go zaufaniem, a także dlatego, że jako główny przedstawiciel opozycji był jedyną realną osobą, która mogła pełnić tę funkcję. Kemal nie zgadzał się bowiem na okupację i podział upadającego mocarstwa, bezskutecznie próbując wpłynąć na stworzenie nacjonalistycznego rządu. Chwila upadku politycznego i moralnego państwa była doskonałym momentem do wkroczenia Kemala na scenę polityczną. Mógł w końcu odegrać rolę, do której kandydował od dawna, biorąc na siebie rolę przywódcy walczącego o zachowanie serca straconego imperium (*Podróże marzeń...* 2005, s. 65)

miano *Gazi*¹⁸, nadane mu przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe. Wojska Mustafy Kemala odzyskały Izmir i Anatolię. Na mocy traktatu w Lozannie ustalono nowe granice kraju. Odrzucając idee panturkistyczne młodo Turków, Kemal przystąpił do budowy nowego państwa. Odpowiedzialny był również za program szeregu reform, które miały zjednoczyć i zmodernizować nowo powstałą Republikę Turecką.

Atatürk kontynuował reformy, których nie udało się do końca zrealizować młodo Turkom¹⁹. Zmodernizował i zeuropeizował kraj, stając się największym bohaterem narodowym. Zmiany, w szczególności kulturowe, społeczne, polityczne, i ustrojowe, miały sprawić, iż Turcja stanie się wspólnotą, która stanowić będzie „jedność kultury, języka i lojalność wobec wspólnej ojczyzny – Republiki Tureckiej” (Wituch 1980, s. 269).

Tzw. kemalizm, był ideologią towarzyszącą reformatorskim, rządowym działaniom Atatürka, mającym na celu przekształcenie całego kraju i narodu. „Kemalizm wyrósł z oporu przeciw podporządkowaniu Turcji obcej władzy i obcemu kapitałowi” (Reychnam 1973, s. 309). Opierał się na tzw. szóstce strzał (*Altı Ok*): republikanizmie (*cumhuriyetçilik*), populizmie (*halkçılık*), laicyzmie (*laiklik*), etatyzmie (*devletçilik*), nacjonalizmie (*milliyetçilik*) i rewolucjonizmie (*inkılapçılık*), stanowiących sześć zasadniczych punktów programu politycznego Partii Ludowo-Republikańskiej²⁰ (patrz też: Kołodziejczyk 2011, s. 146–148; Lewis 1972, s. 479; Zajączkowska 1966, s. 209)²¹.

Po obaleniu sułtanatu (w 1922 roku) i kalifatu (w 1924 roku)²² Kemal stał się pierwszym prezydentem Turcji²³. W roku 1924, na mocy decyzji Atatürka, państwo przejęło wszystkie placówki edukacyjne w kraju. Sprawowało także kontrolę nad kultem religijnym (Kula 1994, s. 17). W roku 1925 Kemal zabronił noszenia tureckich fezów²⁴. Mężczyźni mieli nosić ubiory europejskie, w tym – kapelusze (Kołodziejczyk 2011, s. 127). Krytyce poddane zostały również kobiece czarczafy (Lewis 1972, s. 323).

¹⁸ Zwycięzca w świętej wojnie.

¹⁹ „[...] Dzieło Mustafy Kemala i ludzi mu bliskich, było w znacznej mierze zbieraniem owoców, wyciąganiem ostatecznych wniosków z długiej ewolucji politycznej państwa jeszcze sułtańskiego, że wyrastało ono z rządów młodo tureckich w latach 1908–1918” (Wituch 1980, s. 269).

²⁰ http://wroc.academia.edu/PawełSus/Papers/298797/Kemalizm_jako_przejaw_nacjonalizmu_panstwowego_Tranczycja_od_Imperium_Osmanskiego_ku_Republice_Turcji

²¹ Patrz też: http://wroc.academia.edu/PawełSus/Papers/298797/Kemalizm_jako_przejaw_nacjonalizmu_panstwowego_Tranczycja_od_Imperium_Osmanskiego_ku_Republice_Turcji

²² „Zniesienie kalifatu było miażdżącym ciosem dla całej hierarchicznej organizacji ulemów. Ciosowi temu towarzyszyły inne – zniesienie starej instytucji wielkiego muftiego i Ministerstwa do Spraw Szariatu, zamknięcie osobnych szkół religijnych, a w miesiąc później – likwidacja specjalnych sądów szariatu, w których sędziowie-teologowie stosowali święte prawo. Nowy porządek potwierdzony został konstytucją republikańską, przyjętą przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe 20 kwietnia 1924 roku, która zapewniała władzę ustawodawczą Zgromadzeniu i zastrzegła funkcje sądownicze niezawisłym sądom działającym «w imieniu narodu»” (Lewis 1972, s. 316).

²³ „20 kwietnia 1924 r. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło nową republikańską konstytucję, utwierdzającą zwierzchnią władzę parlamentu, który wybierać miał prezydenta i rząd. Rzeczywistość znacznie jednak odbiegała od litery prawa, faktycznie zaś cała władza skupiona była w rękach Kemala, kontrolującego parlament i rząd za pośrednictwem jednej legalnie działającej partii, z której przewodnictwa nie zamierzał bynajmniej rezygnować po swym wyborze na urząd prezydenta republiki” (Kołodziejczyk 2011, s. 124).

²⁴ „Nowe dekrety skierowane przeciwko teokracji obejmowały także zakaz noszenia szat religijnych i insygniów przez osoby nie piastujące uznanych funkcji religijnych” (Lewis 1972, s. 320).

Choć Mustafa Kemal formalnie nie zakazał ich zakładania, to w większych miastach kobiety, zwłaszcza wykształcone, przestały je nosić. Czarczafy zachowały się natomiast wśród kobiet z niższych warstw społecznych.

W 1925 roku zlikwidowane zostały religijne bractwa muzułmańskie, do których przynależało wielu Turków. Zamknięto również domy zgromadzeń derwiszów, a także groby świętych mężów, do których odbywały się liczne pielgrzymki (Kołodziejczyk 2011, s. 128). Kolejny krok ku westernizacji Turcji stanowiła zmiana systemu miar i wag oraz kalendarza (z muzułmańskiego na gregoriański), której – jak wspomniałam – dokonano w 1926 roku (Kołodziejczyk 2011, s. 126–127). Następne reformy dotyczyły prawa rodzinnego i cywilnego które, mimo zniesienia szariatu, ciągle pozostawały pod kontrolą teologów świętego prawa. 17 lutego szariat zastąpiony został nowym tureckim kodeksem cywilnym, wzorowanym na szwajcarskim. Położył on kres poligamii, jednostronnemu rozwodowi, umożliwiając jednocześnie zawieranie ślubów i rozwodów z zachowaniem równych praw dla obu stron oraz dopuszczając związek małżeński muzułmanki z niemuzułmaninem (Lewis 1972, s. 325). Równocześnie wprowadzono nowy kodeks karny i handlowy, bazujące na kodeksie włoskim i niemieckim, których prawa pozwoliły na pełną równość obywateli niezależnie od pochodzenia czy wyznania. Swoim przeciwnikom, a było ich wielu, Kemal tłumaczył: „obok siebie nie mogą istnieć dwie koncepcje cywilizacyjne i dwa porządki prawne – średniowieczny i nowoczesny” (Hauser 1987, s. 19).

W roku 1928 Mustafa Kemal usunął z konstytucji artykuł, uznający islam za oficjalną religię państwową. W ten sposób religia ostatecznie została oddzielona od państwa, a Turcja formalnie została państwem laickim.

Rząd Atatürka, chcąc skutecznie odciąć się od powiązań zarówno z Imperium Osmańskim, jak i ze Wschodem, w roku 1927 przystąpił do reformy alfabetu. Stosowany do tej pory alfabet arabski zastąpiony został łańskim, dostosowanym do potrzeb języka tureckiego (opracowano go w ciągu 6 tygodni) (Lewis 1972, s. 330). Reforma alfabetu spowodowała, że praktycznie z dnia na dzień nieliczna grupa ludzi piśmiennych została analfabetami (Kołodziejczyk 2011, s. 142). Dopiero z czasem dość intensywna walka z analfabetyzmem przyniosła pozytywne efekty (Hauser 1987, s. 19). Warto wspomnieć, iż próby zreformowania alfabetu arabskiego podejmowano jeszcze za czasów tanzimatu oraz w latach 1923–1924, jednakże sugerowane zmiany, oraz propozycje zupełnego wyłączenia pisma arabskiego, zastępując go łańskim nie powiodły się. W następnych latach, zarówno zachętą jak i przykładem dla rządu Turcji do pracy nad nowym alfabetem stało się przyjęcie przez władze radzieckie alfabetu łańskiego dla tureckich języków w ZSRR, które do tej pory posługiwały się alfabetem arabskim (Lewis 1972, s. 329).

Zwolennikami reform wprowadzanych przez Kemala była przede wszystkim ludność miejska, elity, wykształcona klasa średnia, składająca się głównie z urzędników cywilnych i wojskowych. Zarysowała się ogromna przepaść między ludnością miast i wsi²⁵ (Kula 1994, s. 64; Poznańska 1977, s. 41; Jevaknoff 2007, s. 304).

²⁵ „Polscy dyplomaci pisali o powstałym w wyniku tamtejszego zrywu «kontraście dwóch światów, przedzielonych przepaścią»; jeden reprezentowany był przez «nową, modernistyczną przybudówkę

Mustafa Kemal postawił sobie za cel zmianę sytuacji i statusu kobiet w społeczeństwie tureckim. Kontynuując dzieła rozpoczęte przez młodoturków, w roku 1923 wprowadził koedukację na uniwersytecie; od roku 1927 obowiązywała ona w całym systemie edukacyjnym (Kołodziejczyk 2011, s. 138). Następnym krokiem było udzielenie Turczynkom w 1930 roku, po raz pierwszy, możliwości głosowania w lokalnych wyborach, cztery lata później przyznano im czynne i bierne prawo wyborcze²⁶. Kilka miesięcy później wybrano do parlamentu 17 kobiet.

Ustawa z 28 czerwca 1934 roku nakładała obowiązek przyjęcia przez wszystkich obywateli nazwisk. Wprowadzono też do użycia słowa *bay* i *bayan* (pan i pani), zastępując nimi wszelkie niemilitarne tytuły. Sam Kemal otrzymał, przyznane mu przez Narodowe Zgromadzenie, chwalebne nazwisko Atatürk (ojciec Turków), odrzucając tym samym, kojarzące się zbyt arabsko, imię Mustafa, oraz rezygnując ze swoich tytułów (Lewis 1972, s. 244–245).

W tym samym roku, oficjalnie ustanowiono niedzielę dniem wolnym od pracy. Wielkie Zgromadzenie Narodowe wprowadziło również pierwszy przepis dotyczący ośmiogodzinnego dnia pracy, określono zasady bezpieczeństwa i ochrony pracy, ubezpieczeń oraz ograniczeń pracy kobiet i małoletnich (Poznańska 1977, s. 37). Rząd Kemala Atatürka przyczynił się ponadto w znacznym stopniu do rozwoju opieki społecznej i zdrowotnej (Reychnam 1973, s. 309). W roku 1937 do konstytucji wprowadzono termin *laickość państwa*²⁷.

Ze znanych mi prac poświęconych Mustafie Kemalowi wynika, że był on człowiekiem ambitnym, pewnym siebie, działał szybko i zdecydowanie, nie przejmując się opiniami innych oraz nie tolerując sprzeciwów. Nie stronił też od trunków, kobiet i aktywnego życia, co zresztą w dużym stopniu odbiło się na jego zdrowiu (patrz np.: Jevaknoff 2007; Kołodziejczyk 2011; Zajączkowska 1966). Kemal Atatürk zmarł na marskość wątroby 10 listopada 1938 roku w Stambule. Pochowany został tymczasowo w ankarskim Muzeum Etnograficznym. W roku 1953 jego trumna przeniesiona została do nowo wybudowanego mauzoleum Anıtkabir w centrum Ankarę, gdzie spoczywa do dziś.

Wiele biografii Mustafy Kemala, zwłaszcza opartych na literaturze tureckiej, ukazuje go w nieskazitelnym czystym świetle, wyliczając kolejne zasługi i korzyści, jakie przyniósł krajowi. Jego imię chronione jest przez ustawę 5816, której artykuł 1 mówi o karze od jednego do trzech lat więzienia dla każdej osoby atakującej lub obrażającej pamięć Wodza.

– Ankarę, ‘wzorowe’ fermy, kultury i zakłady», a drugi przez «prymityw wsi tureckiej, znajdującej się wciąż jeszcze na progu koczownictwa» (Kula 1994, s. 64).

²⁶ Turczynki uzyskały prawa wyborcze znacznie szybciej niż kobiety w Portugalii, Francji, Włoszech czy Szwajcarii.

²⁷ „Radykalne procesy sekularyzacji trwały w państwie tureckim do końca lat 40 XX w. Dodatkowo, wraz z procesami laicyzacji państwa i społeczeństwa, elity polityczne nowego reżimu rozpoczęły próby okcydentalizacji struktur państwowych i westernizacji przynajmniej niektórych obszarów życia społecznego oraz kultury narodowej”; http://wroc.academia.edu/PawełSus/Papers/298797/Kemalizm_jako_przejaw_nacjonalizmu_panstwowego_Tranzycja_od_Imperium_Osmanskiego_ku_Republice_Turcji

KULT ATATÜRKA WE WSPÓŁCZESNEJ TURCJI

Każdy kto choć raz odwiedził Turcję, na pewno miał okazję zauważyć rozliczne wizerunki Mustafy Kemala. Jego imieniem nazywane są ulice, szkoły i uniwersytety. Cytaty z jego przemówień są widoczne we wszystkich miejscach publicznych – w urzędach, kinach, obiektach sportowych. W każdej księgarni znajduje się obszerny regał z książkami o narodowym bohaterze. Ponadto, na terenie całej Turcji kwitnie handel pamiątkarski, promujący podobizny Atatürka. Pierwszy pomnik Kemala został wzniesiony w 1926 roku w Stambule. Dziś praktycznie w każdym mieście zobaczyć możemy pomniki ku jego czci (Hauser 1987, s. 21).

– Jeśli kiedyś się zorientujesz, że od 15 minut nie widziałeś Atatürka, biegnij! – mówi Bastian, który w Stambule uczy niemieckiego – To znaczy, że już nie jesteś w Turcji. Musiałeś nie zauważyć, że przekroczyłeś granicę²⁸.

Co roku ankarskie mauzoleum Atatürka – Anıtkabir²⁹ odwiedzane jest przez miliony ‘pielgrzymów’, a dzień śmierci Kemala – 10 listopada, obok 29 października (rocznica proklamowania republiki) jest dniem krzewienia pamięci o tureckim wodzu. Od ponad 70 lat Atatürk otaczany jest czcią jako bohater narodowy, mąż stanu, twórca Republiki Tureckiej, genialny strateg i reformator.

Osoba Mustafy Kemala w Turcji nie podlega krytyce, a ocena jego działań jest wyłącznie pozytywna. Świadczą o tym np. jednomyślne wypowiedzi osób, z którymi miałam okazję rozmawiać na ten temat podczas pobytu w Turcji, od września 2010 do lutego 2011 roku, w ramach stypendium ERASMUS. Moimi rozmówcami byli studenci tureccy, dobrze władający angielskim (rozmowy były prowadzone w tym języku), studiujący na różnych kierunkach (m.in. historia, socjologia, archeologia, filologia angielska, biologia, weterynaria). W sumie przeprowadziłam 35 wywiadów.

Kierowane do moich rozmówców pytania dotyczące błędów w działalności Atatürka, bądź jakichkolwiek jego cech negatywnych, spotykały się z brakiem zrozumienia, ignorowano je. Pytania te wywoływały oburzenie lub były natychmiast usprawiedliwiane wypowiedziami typu: *negatywne cechy charakteru, oraz intymne życie Atatürka nie miało żadnego wpływu na politykę kraju* (mężczyzna, lat 26). Najbardziej zaskoczyła mnie wypowiedź jednego ze studentów na pytanie: *Czy to prawda, że Atatürk nie stronił od alkoholu i pozamałżeńskich związków? – Tak, to prawda, ale nie wydaje mi się, żeby były to złe cechy dla mężczyzny. Chyba że patrzysz na to z perspektywy zasad islamu, to tak...* (mężczyzna, lat 23).

Najczęściej jednak spotykałam się z wypowiedziami takimi jak te (przytaczam je tu dla przykładu):

Atatürk jest największym przywódcą wszech czasów. Pionierski, odważny i wierny swojemu ludowi. Wprowadzone przez niego reformy były bardzo korzystne dla kraju, przyczyniając się do osiągnięcia przez Turcję cywilizacji [...] (kobieta, lat 25);

²⁸ W. Szablowski, *Nie ma Turka bez Atatürka*, http://wyborcza.pl/1,75480,8328681,Nie_ma_Turka_bez_Ataturka.html

²⁹ Anıtkabir jest podobno jednym z najlepiej strzeżonych miejsc w Turcji. Cały kompleks jest monitorowany i chroniony przez armię 24 godziny na dobę.

Dla mnie, Mustafa Kemal jest geniuszem i największym rewolucjonistą XX wieku. Był przywiązany do swego ludu, odgrywając bardzo ważną rolę w kreowaniu wartości społecznych. Przyczynił się do pozytywnego wizerunku Turcji tak bardzo, że pozwoliło to na członkostwo Turcji w Organizacji Narodów Zjednoczonych. Poprzez jego działania Turcja nie była już „chorym człowiekiem Europy”³⁰, a stała się najpotężniejszym państwem w regionie. Dodatkowo scalił i wzmocnił naród, który nie był w stanie podnieść się po wielkiej wojnie (mężczyzna, lat 22);

Mustafa Kemal to wielki żołnierz i dowódca, analityk i idealista, który zawsze patrzył w przyszłość. Nie można byłoby mówić o dzisiejszej Turcji, gdyby nie on. [...] Dzięki przeprowadzonej przez niego tureckiej rewolucji, życie w Turcji zmieniło się pod wieloma względami. W kraju pojawił się sekularyzm, kobiety zaczęły mieć prawa, życie uległo poprawie, a Turcja stała się nowoczesnym krajem z własną kulturą. Gdyby nie on, nie mówilibyśmy dziś o kraju nazywanym Turcją, a społeczeństwo tureckie nie byłoby wolne – wchodziłoby w skład kolonii angielskiej, bądź amerykańskiej (kobieta, lat 25);

Mustafa Kemal Atatürk jest dla mnie Turcją. Dlaczego tak myślę? – to on doprowadził do naszej niepodległości, suwerenności i wolności naszej flagi. Myślę, że jest wspaniałym, pewnym siebie wojownikiem, o silnych poglądach. Dzięki walce o niepodległość stał się tureckim przywódcą, połączył naród, który w obliczu niebezpieczeństwa podjął wspólną walkę (kobieta, lat 23);

Zaden z [...] polityków nie przyczynił się do obrazu Turcji tak jak on – uratował nasz naród, stworzył nowy, nowoczesny i demokratyczny kraj. Ponadto zintegrował ludzi o różnych ideach, stylu życia, a inne narodowości, w świetle jego zasady żyły na terenie Turcji w przyjaźni (mężczyzna, lat 23);

Atatürk jest naszym bohaterem, który uratował ten kraj i oddał całe swoje życie aby tworzyć nowoczesną Turcję, dążąc do suwerenności i niezależności ludzi. To dzięki niemu nasz kraj ma swoje miejsce w dzisiejszym świecie. On jest „ojcem wszystkich Turków” dla każdego z nas. Cały świat szanuje jego osobę i reformy których dokonał. Właśnie dlatego Atatürk odgrywa wielką rolę w naszym życiu i zasługuje na miano naszego bohatera (kobieta, lat 24);

Jeśli mówimy o przywódcy, który po prostu miał waleczne serce dla swojego zdesperowanego narodu, a z drugiej strony bardzo pokojowego w wielkich okresach wojennych oraz po nich, możemy tylko wypowiedzieć imię Mustafa Kemal... Tylko on trzymał naród turecki z dala od „myśliwych polujących na nasze ziemie” oraz na stałe zmienił wizję kraju – z czerni na biel (kobieta, lat 24).

Wszyscy respondenci twierdzili, że szanują Atatürka za jego dokonania i działania na rzecz modernizacji państwa, widząc w nim bohatera narodowego. Nie spotkałam się z negatywnymi wypowiedziami o nim i jego polityce. Postać Kemala, przedstawiana jest w samych superlatywach.

W rozmowach z respondentami starałam się nakierować dyskusję na temat obecnego stosunku społeczeństwa tureckiego do osoby Atatürka, przejawów szacunku wobec niego, zakresu edukacji dotyczącej historii i działalności Kemala. Starałam się również dowiedzieć czy istnieją grupy przeciwne zarówno polityce prowadzonej przez Atatürka, jak i samej jego osobie. Zgromadzone przeze mnie wypowiedzi wskazują na to, że ma on w Turcji nie tylko zagorzałych zwolenników, ale i przeciwników:

To jest oczywiste, że osoba Atatürka cały czas istnieje w tureckim społeczeństwie jako bohater narodowy, ze względu na wkład, jaki włożył w państwo i rewolucję. Ale uważam, że nie przejawia się to w sposób pompatyczny. Szacunek jako taki musi być, Atatürk na to zasługuje. W Turcji istnieją też grupy przeciwne Atatürkowi ale nie wiem, w jaki sposób one funkcjonują, nie ma ich zbyt wiele. [...] Edukacja dotycząca zasad i idei Atatürka jest w Turcji bardzo ważna. Przede wszystkim jest to nasza historia, nasza przeszłość, a młodzież musi wiedzieć jak powstała ich ojczyzna (kobieta, lat 23);

Naród turecki nadal ma ogromny dług wdzięczności wobec Atatürka. Widać to chociażby na każdej uroczystości w dniu rocznicy jego śmierci. Niestety, wydaje mi się, że edukacja w zakresie działalności

³⁰ Tak państwa zachodnie określały Turcję w czasach upadku Imperium Osmańskiego.

Atatürka nie jest wystarczająca. Humanistyczne aspekty nie są wykładane, jedynie przypisane do ideologii. Jest kilka grup nietolerujących Atatürka. Niektóre grupy atakują jego symbole i popiersia, a inne zapisy duchowe. Turcja nie chroni imienia Mustafy Kemala wystarczająco (kobieta lat 21);

Chcą, aby Turcja była krajem islamskim, a życie, żeby przebiegało według praw religijnych. Angażują w swoje akcje młodych ludzi, dają im edukację oraz wpajają ideologię przeciwną reformom Atatürka. Otwierają własne szkoły legalnie, umieszczają je w każdej części kraju, ale nielegalnie w nich działają, próbując kreować anty-kemalistyczne pokolenie. Niestety, tylko niewielka część Turków naprawdę szanuje jego pomysły i próbuje stosować je w życiu społecznym. Nie zmienia to faktu, że Atatürk cały czas jest bardzo ważną osobą dla kraju. Zawdzięczamy mu przecież przetrwanie naszego narodu. Myślę, że nasze dzieci i młodzież nie mogą liczyć na wystarczającą edukację na temat historii i Atatürka. W podręcznikach szkolnych nie ma wystarczająco dużo informacji o życiu Atatürka. Staramy się aby nasze dzieci kochały Atatürka, ale nie uczymy ich jego ideologii, dlatego kochają one jedynie jego wizerunek. Edukacja jest naprawdę ważna, ponieważ młode pokolenie musi znać swoją historię oraz historię i całe życie Atatürka – bohatera, jego oddanie i poświęcenie dla kraju (mężczyzna, lat 24);

Wydaje mi się, że, Turcja już prawie zapomniała imię Mustafy Kemala. Jest wiele grup (zwłaszcza radykalnie islamskich) przeciwnych Atatürkowi, ale niestety nie mam żadnych informacji na ich temat (kobieta, lat 25);

Wielu spośród Turków naprawdę wie i rozumie kim był Atatürk, co dla nas zrobił, oraz za co nasi dziadkowie umarli. Szanujemy go, dlatego próbujemy zachować jego republikę i reformy. On cały czas jest w naszych umysłach, to jest jedyna droga dla przetrwania naszego kraju. Atatürk naprawdę zasługuje na szacunek. Musimy go kochać, zachować jego ideologię, reformy i zasady. Dla mnie szacunek musi odzwierciedlać nasze działania i nie może być pozorny. Każde miejsce w Turcji jest przepelnione zdjęciami i pomnikami Atatürka. Ale tak naprawdę jak wielu Turków zna ideologię Atatürka i próbuje ocalić jego reformy? niewielu, tak myślę. Nasz hołd musi być szczery, Atatürk musi być w naszych umysłach cały czas, nie tylko na ulicach lub na ścianach. Myślę też że nasz „kult” nie jest przesadzony ale może być trudny do zrozumienia dla obcokrajowców (mężczyzna, lat 26);

Postać Atatürka nadal odgrywa bardzo ważną rolę w społeczeństwie tureckim, to naturalne – w końcu jest bohaterem narodowym i założycielem naszego kraju. Nie ma nic poza tym. On jest przywódcą, który powinien być podziwiany. Istnieją grupy przeciwko ideologicznym celom Atatürka, ale ja do nich nie należę. Państwo jest w stanie chronić jego dobre imię, ale ważne jest też, by nadążyć za zmieniającym się światem (kobieta, lat 23);

Musimy szanować Mustafę Kemala, ale nie możemy go idealizować. On uratował nasz kraj i dał nam obecne życie w zmodernizowanym kraju, a także zyskał szacunek świata dla Turcji. [...] W Turcji są grupy przeciwnie Atatürkowi. Próbują one utrudniać funkcjonowanie armii tureckiej, która jest obrońcą rewolucji. Te grupy również próbują „mieszać” w umysłach ludzi, nakłaniając ich do swojej ideologii. Są to w szczególności radykalne grupy islamskie. Dla mnie młode pokolenie nie ma i nie może mieć wystarczającej edukacji na temat Atatürka i naszej historii. Nasz system musi zostać zmieniony, a my musimy uczyć się więcej o naszym bohaterze i historii kraju (mężczyzna, lat 23).

Wszyscy tureccy studenci, z którymi rozmawiałam, uważają, że edukacja w zakresie historii Turcji i działalności Atatürka jest zdecydowanie niewystarczająca. Czy oznacza to, że Atatürka powinno być więcej? Z mojej perspektywy jest go zdecydowanie za dużo w każdym aspekcie życia. Jednakże tutaj chodzi o zachowanie szacunku i pamięci bohatera narodowego, a jak się wydaje, kult Atatürka jest jedynym, według Turków, sposobem na zachowanie wolności i niezależności obywateli i kraju. Warto wspomnieć, że „wykłady o kemalistowskiej rewolucji stanowią na każdej tureckiej uczelni obowiązkowy przedmiot zwany «historią rewolucji» (*inklap tarihi*)” (Kołodziejczyk 2011, s. 99–100). Podobnie jest z nauką szkolną. Od samego początku

w tureckich szkołach na lekcjach historii mówi się o powstaniu Republiki Tureckiej i dokonaniach Atatürka. Zastanawiałam się dlaczego jest to nadal takie ważne?

Ponieważ to jest Turcja, nie wiem jak mam Ci to wytłumaczyć – powiedział mi doktorant Wydziału Historii Uniwersytetu w Çankırı. Tutaj trzeba się urodzić, żeby to zrozumieć. Jeśli stracimy dorobek Atatürka, jestem pewien, że staniemy się krajem arabskim, dlatego musimy za wszelką cenę podtrzymywać i ocalić przed zapomnieniem pamięć o Atatürku i jego reformach. Radykalne grupy islamskie próbują nam w tym przeszkodzić, twierdząc, że Atatürk zniszczył islam w Turcji, a trzeba pamiętać, że gdyby nie on, prawdopodobnie byłibyśmy dziś chrześcijanami. Największy problem polega na tym, że nasza edukacja ogranicza się tylko do przekazywania informacji. W lekcjach historii pomija się ideologię kemalizmu i nie wpaja się dlaczego to było i jest nadal ważne. Dlatego studenci nie mają wystarczającej wiedzy na ten temat, a do egzaminów podchodzą tylko po to, żeby je zaliczyć. Ten system edukacji jest zły. Powinno się kłaść większy nacisk na ideologię, bo jeśli młodzież dowie się i pozna historię dogłębnie, doceni i pokocha nasz kraj i Atatürk bardziej.

Ta wypowiedź zdecydowanie uzasadnia potrzebę kultu Atatürka. Wspomniana kwestia przybrała obecnie formę wojny politycznej między kemalistami, dążącymi do dalszej modernizacji, a „radykalnymi islamistami”, usiłującymi przywrócić potęgę religii w państwie.

Współczesna Turcja jest demokratyczną republiką świecką, na której czele stoi prezydent. Sułtanat i kalifat nigdy nie powróciły do poprzedniego stanu; w państwie tureckim ważną rolę odgrywa sekularyzm³¹. Na straży idei kemalizmu, a zwłaszcza świeckości państwa, do września 2010 roku stało wojsko, posługujące się wizerunkiem Atatürka i kontrolujące turecki rząd³². „Mimo wielu zmian, jakie miały miejsce w XX-wiecznej Turcji, jej wewnętrzna polityka do dziś opiera się na podstawach wyznaczonych przez Mustafę Kemala, co znalazło swój wyraz w preambule obowiązującej do dziś konstytucji z 1982 roku, precyzującej, że jednym z podstawowych zadań tego dokumentu jest wierność wobec idei Atatürka, nieśmiertelnego wodza i niezrównanego bohatera”³³.

Respondenci zapytani przeze mnie o to, które reformy wprowadzone za rządów Mustafy Kemala miały największy wpływ na społeczeństwo oraz czy skutki tych reform są widoczne współcześnie odpowiadali następująco:

Największy wpływ na społeczeństwo miało zniesienie kalifatu i sułtanatu, stworzenie tureckiego kodeksu cywilnego. Wszystkie reformy były ważne, ale te wymienione wyżej przyczyniły się do utworzenia nowego państwa z prawem i niezależnym narodem. [...] Niemal wszystkie reformy są widoczne dziś w Turcji [...] Turcja jest nadal republiką, jest sekularyzacja, jest życie o nowoczesnych standardach, wciąż używamy łacińskiego alfabetu i nowego kalendarza w życiu (mężczyzna, lat 26);

Myszę, że wszystkie jego reformy były ważne i skutecznie odbiły się na społecznym życiu narodu tureckiego. [...] Większa część reform zachowała się do dzisiejszych czasów np. reforma stroju, alfabetu, prawa kobiet (kobieta, lat 23);

³¹ Pomimo dojścia do władzy, w 2002 roku, Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP), przywiązanej do zasad islamu.

³² Zob. „Mustafa Kemal Atatürk. Narodziny republiki”, reż. Severine Labat, Film dokumentalny, Francja 2005.

³³ J. Bocheńska, *Sytuacja tureckich Kurdów a starania Turcji o członkostwo w Unii Europejskiej*, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,287,Sytuacja_tureckich_Kurdow_a_starania_Turcji_o_czlonkostwo_w_Unii_Europejskiej (artykuł z 2008 roku).

Reforma alfabetu była zdecydowanie najważniejsza. Jeśli Turcja by go nie zmieniła, kraj nie mógłby dostosować się do zachodniej cywilizacji. [...] Jedyne etatyzm nie jest teraz aktywny. W przeszłości większość fabryk i przedsiębiorstw było zarządzanych przez rząd. Kiedy patrzymy na sytuację po 2000 roku, jest jasne, że zobaczyć możemy większość firm i przedsiębiorstw zarządzanych przez prywatnych ludzi. I to, że etatyzm stracił wpływ na ekonomię. Ale z drugiej strony, efekty rewolucji są widoczne cały czas. Przetrawały w każdej dziedzinie życia (mężczyzna, lat 24);

Zmiana alfabetu, prawa wyborcze kobiet, ekonomiczne innowacje – to jedne z najważniejszych reform. Dzięki działalności Atatürka tureckie społeczeństwo z religijnej wspólnoty przeobraziło się w naród (kobieta, lat 22);

Myszę, że [...] najbardziej efektywne były reformy związane ze statusem kobiet, to że zaangażowały się one w życie społeczne, ale najważniejsze moim zdaniem, było to, że trzystuletni okres rozwoju państw zachodnich został zrealizowany w Turcji w ciągu 10 lat. [...] Cokolwiek dziś mamy, istnieje dzięki rewolucji Atatürka (kobieta, lat 23).

Powyższe wypowiedzi potwierdzają jak bardzo reformy Atatürka wpłynęły na życie w Turcji, przyczyniając się do szybkiej modernizacji kraju i społeczeństwa oraz zbliżając je do cywilizacji Zachodu.

Kolejną ważną kwestią jest turecki nacjonalizm. Szacunek, jakim Turcy darzą swój kraj, znajduje wyraz w licznych symbolach narodowych, umieszczanych w miejscach publicznych. Na każdej niemal ulicy rzucają się w oczy czerwone flagi państwowe. Moi respondenci jednogłośnie stwierdzili, że są patriotami:

Żyję w niesamowitym kraju, w kraju, w którym ludzie zasługują na szacunek, ponieważ walczyli o jego wolność. Jestem dumny z mojego kraju, ale nie do końca z tego, co dzieje się obecnie w rządzie. Jestem dumny przede wszystkim z naszej historii i oddałbym wszystko dla ratowania mojego kraju. Jestem nacjonalistą, tak samo jak Atatürk. Jestem przeciwny faszystom. Czuję się Turkiem i staram się robić wszystko dla naszego państwa (mężczyzna, lat 26);

Kocham Turcję i oczywiście – jestem patriotką jak wszyscy Turcy. Urodziłam się tutaj i cały czas tu żyję. Czuję się dumna z mojego kraju (kobieta, lat 22);

Większość ludzi ma patriotyczne uczucia dla swojego kraju. A ja, podobnie jak inni Turcy jestem gotów poświęcić się całkowicie dla mojej ojczyzny (mężczyzna, lat 23);

Jest wiele powodów, dla których jestem patriotą. W tym kraju było bardzo wiele wojen o wolność. Nasi ludzie mają dobrą osobowość, nasz kraj jest piękny. Jestem dumny z mojego kraju. Mogę oddać życie za moją ojczyznę (mężczyzna, lat 24).

Inny problem stanowi to czy europeizacja, w świetle idei kemalizmu, jest nadal kontynuowana oraz to, jaki stosunek do reform Atatürka ma obecny rząd. Studenci tureccy wypowiadają się na ten temat następująco:

Obecnie kemalizm nie jest odnawiany przez rząd. Dla Turcji jest niemożliwe, aby stać się krajem europejskim, co nie oznacza że nie jest krajem równie ważnym, mamy sekularyzm, własną kulturę a ludzie wyznają islam. Uważam, że nie potrzebujemy europeizacji (mężczyzna, lat 24);

Nie sądzę by kemalizm był kontynuowany. Dążenia obecnego rządu do modernizacji są związane tylko i wyłącznie z realizacją celów narzuconych przez Unię Europejską. Europeizacja? Czemu nie? Tylko trzeba pamiętać, że korzystanie z Internetu, telefonów komórkowych, nowoczesnych samochodów i szybkich pociągów nie oznacza modernizmu i europeizacji. Europeizacja oznacza przekazywanie środków na naukę, technologię, prawa człowieka i edukację (kobieta, lat 22);

Turcja jest krajem nowoczesnym, ale oczywiście są pewne negatywne strony w prawach i przepisach. Rząd próbuje je ulepszać dla modernizacji, które narzuciła nam Unia Europejska. Obecna modernizacja nie jest taka sama, jaką zapoczątkował Atatürk. Nie jestem pewien czy rząd dba o to czy

nowe reformy są odpowiednie dla tureckiego społeczeństwa. Nie sądzę, żeby Europa miała nowoczesne życie, na tyle żebyśmy mieli z czego czerpać wzorce. Turcja ma specyficzną kulturę i nie potrzebuje kulturowej europeizacji, ale możemy zapożyczyć nowoczesną naukę z Europy (mężczyzna, lat 26);

Obecnie europeizacja nie przebiega równomiernie w całej Turcji, ponieważ w niektórych miejscach o to łatwiej a w niektórych trudniej. Myślę że to nie jest istotne, ale z pewnością będą tego pozytywne strony. Jest to nadal okres adaptacji do globalnego świata, zwłaszcza w europejskim stylu, ale nie jest to taki sam czas jak za rządów Atatürka. Może chodzi tutaj o dzisiejszą koncepcję kraju albo o rząd... (mężczyzna, lat 24);

Nie, nie zaobserwowałem żadnych działań w kierunku kemalizmu w obecnym rządzie, a europeizacja, która teraz ma miejsce, nie jest wynikiem działań rządu, a raczej częstych kontaktów z Zachodem poprzez media i popkulturę (kobieta, lat 23);

Według mnie, rząd stara się być bliżej Europy, podczas gdy jego polityka tylko nas od niej oddala. Myślę że nie potrzebujemy europeizacji, poza tym to i tak nigdy nie będziemy krajem europejskim. Dla mnie europeizacja oznacza utratę naszej własnej kultury i wartości (kobieta, lat 25).

Należy zauważyć, że rządząca w Turcji od listopada 2002 roku Partia Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP), opowiadająca się za nadaniem państwu islamskiego charakteru, zdecydowanie odbiega od zasad kemalizmu. Duży wpływ na odejście od kemalowskiej idei świeckiego państwa miało referendum konstytucyjne z 12 września 2010 roku, w którym „58% głosujących opowiedziało się za przyjęciem zmian konstytucyjnych”³⁴, mających na celu odsunięcie armii tureckiej od wpływu na politykę kraju. Te wydarzenia spowodowały, że konstytucja z 1982 roku, która dawała armii możliwość działania w obronie świeckiego i republikańskiego charakteru państwa, gwarantująca ciągłość testamentu politycznego Atatürka, została zmieniona³⁵.

TURCJA A UNIA EUROPEJSKA

Dzięki reformatorskiej działalności Mustafy Kemala, Turcja stała się krajem nowoczesnym, dużo zyskując na arenie międzynarodowej, czego rezultatem są starania o członkostwo w Unii Europejskiej. Proces europeizacji Turcji jaki zapoczątkował Atatürk, był kontynuowany przez jego następców i miał swoje konsekwencje w późniejszej polityce Turcji, zwłaszcza w polityce zagranicznej. Turcja od ponad pół wieku pretendowała do bycia krajem europejskim. Po upadku Imperium Osmańskiego (w 1922 roku), proklamowaniu Republiki Tureckiej (w 1923 roku) i zniesieniu kalifatu (w 1924 roku), wprowadzeniu licznych reform przez Kamela Atatürka, następowała demokratyzacja i stopniowy rozwój gospodarczy państwa, czynniki które wydawać by się mogło przybliżają Turcję do Europy.

W sierpniu 1949 roku Turcja została przyjęta do Rady Europy, a w 1952 do NATO³⁶. Kolejnym krokiem proeuropejskim było złożenie w roku 1959 wniosku o członkostwo w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej (EWG). Obawa przed ograniczeniem

³⁴ P. Osiewicz, *Turcja kemalistowska – Turcja AKP 0:2*, <http://www.sobieski.org.pl/news.php?id=654>

³⁵ Tamże.

³⁶ S. Konopacki, *Droga Turcji do Unii Europejskiej*, s. 50, http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/1-2005_Konopacki.pdf

suwerenności państwowej spowodowała opór części tureckich elit rządowych, co w konsekwencji doprowadziło w roku 1960 do interwencji wojskowej. Zamach stanu opóźnił prowadzone negocjacje, ale ostatecznie zostały one zakończone w roku 1963 uzyskaniem przez Turcję statusu kraju stowarzyszonego z Europejską Wspólnotą Gospodarczą (EWG), co wskazywało na akceptację przez EWG europejskiego charakteru Turcji³⁷.

Pełną akcesję utrudnia niestabilna sytuacja wewnętrzna kraju, kryzysy gospodarcze, konflikt z Cyprem i Grecją, zbyt wolne wprowadzanie reform mających uczynić z Turcji kraj demokratyczny (Kołodziejczyk 2011, s. 325–329).

W roku 2005, po wdrożeniu pakietów demokratycznych reform, obejmujących m.in. zniesienie kary śmierci, zaostrenie kar za „honorowe morderstwa”, złagodzenie restrykcji związanych z wolnością słowa, poszerzenie praw kurdyjskiej mniejszości i osłabienie wpływów wojskowych na politykę państwa, Rada ustaliła ramy określające zasady negocjacji, do których przystąpiła z Turcją³⁸.

Warunki, jakie Turcja musi spełnić w drodze do dalszych negocjacji określiła Komisja Europejska w raporcie rocznym na temat rozszerzenia z 2008 roku. Podkreślono w nim „konieczność nadania «nowego impetu» reformom w celu wzmocnienia demokracji i praw człowieka oraz przyspieszenia demokracji”³⁹. W szczególności wymieniono kwestie m.in. konieczności „przeprowadzenia reform konstytucyjnych, reformy administracji publicznej, wprowadzenia całościowej strategii walki z korupcją, zapewnienia niezależności i bezstronności władzy sądowniczej oraz cywilnego nadzoru nad siłami zbrojnymi. W dziedzinie praw człowieka i ochrony mniejszości postęp uznano za ograniczony, np. zmieniony został artykuł 301 kodeksu karnego zakazujący znieważania «tureckości», ale nadal może on być wykorzystywany do ograniczania wolności słowa. Sytuacja w zakresie praw mniejszości według Komisji nie uległa zmianie – Turcja nie zrobiła postępu ku zbieżności ze standardami europejskimi”, w szczególności dalej utrzymując restrykcje w zakresie używania języków innych niż turecki w życiu politycznym, w kontaktach ze służbą publiczną i w mediach⁴⁰ (patrz też: Kołodziejczyk 2011, s. 299).

Większość państw unijnych jest niechętna akcesji, wskazując także na wątpliwości, jakie wynikają z różnic kulturowych i religijnych jakie dzielą ten kraj od „starej Europy”. Sceptycy przypominają, że przyjęcie państwa mija się z ideą Unii Europejskiej, gdyż znaczna część Turcji leży w Azji, a więc kwestionują europejskość kandydata akcesji.

Przeciwnicy wskazują również na względy demograficzne. Turcję charakteryzuje wysoki przyrost naturalny (obecnie liczy ona ponad 70 milionów mieszkańców). Dawałoby jej to możliwość zwiększenia wpływów politycznych i decyzyjnych w Unii. Ponadto państwa członkowskie obawiają się dużej migracji ludności tureckiej do

³⁷ Tamże, s.51. http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/1-2005_Konopacki.pdf

³⁸ http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation/index_pl.htm

³⁹ Zob. R. Alf, *Turcja: mimo wzrostu roli regionalnej, UE wciąż odległa*, http://www.stosunkimiedzyna.rodowe.info/arttykul,288,Turcja_mimo_wzrostu_rol_i_regionalnej_UE_wciaz_odlegla

⁴⁰ Tamże.

krajów Wspólnoty. Istniałoby realne zagrożenie wzrostu bezrobocia w państwach europejskich spowodowane napływem taniej siły roboczej ze Wschodu. Powstałby również problem mniejszości narodowej i jej integracji⁴¹. Zdaniem przeciwników akcesji Turcji, koncepcję integracji europejskiej wyznacza element kulturowy – tradycja chrześcijańska. Zderzenie się dwóch światów (chrześcijańskiego i muzułmańskiego) mogłoby doprowadzić do nasilenia konfliktów na tle religijnym. Niepokój budzi także reislamizacja kraju, zwłaszcza po osłabieniu pozycji wojska, strzegącego do tej pory laickości państwa. Przykładem naruszenia zasad laickości Republiki Tureckiej i próby powrotu do praw szariatu jest sprzeciw wobec zakazu noszenia chust muzułmańskich w miejscach publicznych – chusta stała się symbolem pełzającej „islamizacji” (de Mattei 2009, s. 58–66).

Kraje członkowskie jako argument przeciwko akcesji Turcji często przywołują fakt łamania praw człowieka: naruszanie wolności słowa, nieprzestrzeganie wolności sumienia, dyskryminacji kobiet, nieprzestrzeganie praw mniejszości etnicznych, ograniczanie praw człowieka czy też arbitralne aresztowania oraz odmawianie prawa do uczciwego sądu. Należy jednak zwrócić uwagę, że Turcja dokonała w ostatnich latach wielu zmian, osłabiając tym samym argumentację przeciwników akcesji. Kurdowie np. mają własne stacje (radiową i telewizyjną), nadające audycje w ich języku. Zwiększył się zakres swobód obywatelskich (nie grozi już kara więzienia za poruszanie tematyki mniejszości kurdyjskiej, poprawił się też dostęp do edukacji obywateli pochodzenia kurdyjskiego oraz możliwość zajmowania stanowisk państwowych⁴²). Również w kwestii praw kobiet dokonano zmian – zaostrzono kary za zabójstwa i stosowanie przemocy wobec kobiet. Uległ też poprawie dostęp kobiet do edukacji, Turczynki częściej podejmują studia, zwłaszcza w dużych miastach. Starając się wypełnić wymogi Unii rząd turecki podejmuje dalsze działania, aby poprawić istniejący stan edukacji tureckich kobiet. Aktualnie w Turcji na szeroką skalę prowadzona jest kampania społeczna zachęcająca rodziców do posyłania dziewcząt do szkół, zwłaszcza w regionach wiejskich⁴³.

Wśród krajów będących przeciwnikami akcesji są Niemcy, Francja, Luksemburg, Austria, Słowacja, Włochy, Grecja, Cypr i Malta. Zwłaszcza Niemcy i Francja są zdecydowanymi przeciwnikami akcesji, proponując Turcji w zamian uprzywilejowane partnerstwo.

Realizując swoje aspiracje europejskie, Turcja wprowadziła wiele reform pokazując, że demokracja w państwach muzułmańskich jest możliwa. Ankara, moim zdaniem, może pozytywnie wpływać na szerzenie i rozwój demokracji na Bliskim Wschodzie, jednocześnie być pomostem pomiędzy religiami i cywilizacjami. Ze

⁴¹ A. Konarzewska, Perspektywy przystąpienia Turcji do Unii Europejskiej, *Bezpieczeństwo Narodowe*, 2/2006, s. 126–127, http://www.bbn.gov.pl/portal/pl/606/Kwartalnik_quotBezpieczenstwo_Narodowequot.html

⁴² J. Bocheńska, *Sytuacja tureckich Kurdów a starania Turcji o członkostwo w Unii Europejskiej*, Fundacja Amicus Europae, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/arttykul,287,Sytuacja_tureckich_Kurdow_a_starania_Turcji_o_czlonkostwo_w_Unii_Europejskiej

⁴³ <http://www.youtube.com/watch?v=9Jca31ziWk0>

względu na swoje położenie Turcja może także kształtować relacje między Zachodem a światem islamu.

Nie ulega wątpliwości, że włączenie Turcji do Unii wiąże się z korzyściami ekonomicznymi, może ona stać się doskonałym rynkiem zbytu dla Zachodu. Turcja jako kraj o licznych bogactwach naturalnych może być także ważnym partnerem w kwestiach energetycznych, np. w tranzycie gazu ziemnego i ropy naftowej z obszaru Morza Kaspijskiego. Olbrzymi potencjał tkwiący w młodym i dynamicznym społeczeństwie tureckim, w przekonaniu zwolenników akcesji, jest niewątpliwą korzyścią dla Europy. Napływ wykwalifikowanej siły roboczej do krajów Unii mógłby rozwiązać problem starzejącego się społeczeństwa europejskiego. Miałoby to olbrzymi wpływ na politykę zatrudnienia i zabezpieczenia systemu emerytalnego państw członkowskich.

Spółeczeństwo tureckie jest zmęczone oczekiwaniem na przyjęcie do Wspólnoty Europejskiej. Coraz częściej słychać też negatywne głosy odnośnie członkostwa w Unii. Znalazło to potwierdzenie w opinii moich respondentów. Na pytania: Jak oceniasz szanse na wejście Turcji do UE? Czy jesteś za? Czy uważasz, że wstąpienie Turcji do UE może zagrozić tureckiej kulturze?, studenci odpowiadali następująco:

Nie chcę, by Turcja weszła do UE. Reformy muszą być wprowadzane stopniowo, a nie być dostosowane i zależne od wejścia do UE. Turcja nie potrzebuje europeizacji, a szczególnie nie potrzebujemy wejścia do UE. UE najpierw powinna starać się opanować sytuację państw członkowskich np. Grecji. Jeśli Turcja wejdzie do UE, cała Europa zbankrutuje. Oni nie chcą nas, a my nie chcemy ich. Naszej kulturze nie nie zagraża (kobieta, lat 21);

Nie popieram zmian związanych z wejściem do UE, ponieważ te zmiany są tylko koncesją i nie są one przydatne dla Turcji. Swoją drogą UE wcale nie chce naszego wejścia. Zrobiliśmy już tak wiele w tym kierunku i nadal robimy, ale ciągle musimy czekać na zgodę. Turecka kultura ma głębokie korzenie. Jeśli będziemy ją chronić, UE nie będzie stanowić dla nas zagrożenia (mężczyzna, lat 23);

Jeśli Turcja wejdzie do UE na pewno skorzysta z reform przez nią realizowanych. Ja jednak nie wspieram tego procesu, ponieważ myślę, że UE straciła swoją misję. Myślę, że zagraża to tureckiej kulturze, ponieważ jest coraz trudniej chronić kulturę w globalnym świecie, ale wydaje mi się, że temat zmian kulturowych nie ma związku ze wstąpieniem do unii (mężczyzna, lat 23);

Osobiście nie popieram tego procesu, ponieważ nie uważam, żeby UE była ważna i wykonywała swoje postanowienia. Dla mnie Turcja nigdy nie będzie członkiem UE. Nasi politycy, telewizja i popkultura są większym zagrożeniem dla naszej kultury niż UE (mężczyzna, lat 24);

Wymagano od nas wypełnienia pewnych obowiązków, aby zaakceptować nasze członkostwo w UE i wykonałiśmy je. Osobiście nie popieram tego procesu i nie wierzę, że kiedykolwiek staniemy się członkami UE. Wydaje mi się, że wejście Turcji do UE jest możliwe, ale najpierw Europa powinna naprawić tego chcieć. Absolutorium stało się naszym obowiązkiem, ale nie dało nam członkostwa w Unii, podczas gdy inne kraje, które zostały przyjęte, nie wywiązują się ze swoich obowiązków wobec członkostwa w UE. Nie uważam, żeby turecka kultura była zagrożona, chociaż młode pokolenie i tak nie ma dużej świadomości kulturowej i czerpie wzorce z Europy (kobieta, lat 23);

Według mnie UE nigdy nie pozwoli nam na członkostwo, ponieważ większość narodu to muzułmanie, mamy bardzo duże młode pokolenie. Kraje europejskie boją się naszej inwazji na swoje ojczyzny. Jestem za reformami wprowadzanymi obecnie przez nasz rząd w celu wstąpienia do Unii Europejskiej, zwłaszcza w kierunku praw człowieka, ale niektórych też nie pochwalam, np. UE nie chce abyśmy dokonywali egzekucji, przez to musimy karmić terrorystów w więzieniach. Nie wspieram również reform, które mogą zaszkodzić tureckiemu systemowi politycznemu. Członkostwo w UE nie stanowi zagrożenia dla tureckiej kultury, ponieważ mamy wielką, wspaniałą kulturę, która [...] przetrwała wieki. [...] UE lub inne czynniki nie zniszczą naszej kultury, chyba że naród turecki zapomni o swojej historii i pochodzeniu (mężczyzna, lat 26);

Nie jestem za przystąpieniem Turcji do UE. Myślę że reformy UE nie są prawdziwe. Z jednej strony chcą naszego członkostwa, ale z drugiej stawiają nam bardzo wygórowane cele. Choć cały czas staramy się sprostać ich oczekiwaniom, nasze członkostwo w UE nadal nie jest pewne. Uważam że turecka kultura może czuć się zagrożona w obliczu UE. Mamy wspaniałą kulturę, prawa człowieka, serca i umysły – nie potrzebujemy Unii. Dzięki ich wnioskowi nasz kraj zaczął się zmieniać, a kultura degenerować (kobieta, lat 23).

Żywy obraz narodowego bohatera i ojca narodu, istniejący w świadomości współczesnych pokoleń tureckiej młodzieży, jest dla nich źródłem inspiracji i nadziei. Nie uwalnia ich to jednak od niepewności związanej z przyszłością ojczyzny, której rozwój – modernizacja rozpoczęta przez Atatürka, może się zatrzymać na zaporze lęków i uprzedzeń współczesnej Europy. Czas pokaże jak dalej potoczą się losy dzisiejszej Turcji – umiłowanego dziecka Atatürka. Czy zapoczątkowane i przeprowadzone przez niego procesy na tyle uczyniły ją bliską Europie, aby mogła stać się dziś pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej, czy nie przeszkodzą w tym odradzające się w kraju ruchy o charakterze religijnym – fundamentalistycznym, które dążą do zwiększenia wpływów islamu w życiu współczesnej Turcji. Czy widmo religijnego renesansu nie zaprzepaści dzieła europeizacji – westernizacji Turcji zapoczątkowanego przez Kemala Mustafy Atatürka. Jednocześnie respondenci obawiają się, że zacieśnienie współpracy z Unią Europejską i spełnienie wszystkich wymagań akcesyjnych może być zagrożeniem dla tureckiej tożsamości kulturowej.

LITERATURA

- Chmaja Marek, Sokoła Wojciech 1997, *Mała Encyklopedia Wiedzy Politycznej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń
- Damm Krystyna, Mikusińska Aldona 2000, *Ludy i języki świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- de Mattei Roberto 2009, *Turcja w Europie – dobrodziejstwo czy katastrofa?*, Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Ks. Piotra Skargi, Kraków.
- Gumilow Lew 1972, *Dzieje dawnych Turków*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
– 1973, *Śladami cywilizacji Wielkiego Stepu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Hauser Zbigniew 1987, Kemal Atatürk (Mustafa Kemal Pasza), *Mówią Wieki. Magazyn Historyczny*, nr 1, s. 16–21.
- Jevaknoff Alexandre 2007, *Kemal Atatürk. Droga do nowoczesności*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Kołodziejczyk Dariusz 2011, *Turcja*, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- Kula Marcin 1994, *Pod górkę do Europy*, Centrum Europejskie UW, Warszawa.
- Lewis Bernard 1972, *Narodziny nowoczesnej Turcji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Obyczaje, języki, ludy świata. Encyklopedia PWN* 2007, red. Bartłomiej Kaczorowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pająk Władysław 1997, *Turcja*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa–Toruń 1997.
- Podróże marzeń. Turcja* 2005, red. Joanna Zaborowska, Wydawnictwo Gazety Wyborczej, Warszawa.
- Poznańska Krystyna 1970, *Turcja stara i nowa*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
– 1977, *Republika Turecka*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.

- Reychnam Jan 1973, *Historia Turcji*, Ossolineum, Wrocław.
- Roux Jean - Paul 2003, *Narody i cywilizacje. Historia Turków*, Wydawnictwo Marabut, Gdańsk.
- Wielka Encyklopedia PWN 2001, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wituch Tomasz 1980, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878–1923*, PWN, Warszawa.
- Zajączkowska Maria E. 1966, *Kemal Pasza*, Książka i Wiedza, Warszawa.

Źródła internetowe

- Radek Alf, *Turcja: mimo wzrostu roli regionalnej, UE wciąż odległa*, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,288,Turcja_mimo_wzrostu_rol_i_regionalnej_UE_wciaz_odlegla
- Joanna Bocheńska, *Sytuacja tureckich Kurdów a starania Turcji o członkostwo w Unii Europejskiej*, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,287,Sytuacja_tureckich_Kurdow_a_starania_Turcji_o_czlonkostwo_w_Unii_Europejskiej
- Anna Konarzewska, *Perspektywy przystąpienia Turcji do Unii Europejskiej*, http://www.bbn.gov.pl/porta1/pl/606/Kwartalnik_quotBezpieczenstwo_Narodowequot.html
- Stanisław Konopacki, *Droga Turcji do Unii Europejskiej*, http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/1-2005_Konopacki.pdf
- Adam Krzemiński, *Wszyscy jesteśmy Turkami*, <http://www.polityka.pl/spoleczenstwo/niezbednik/inteligena/174563,1,wszyscy-jestesmy-turkami.read>
- Przemysław Osiewicz, *Turcja kemalistowska – Turcja AKP 0:2*, <http://www.sobieski.org.pl/news.php?id=654>
- Paweł Sus, *Kemalizm jako przejaw nacjonalizmu państwowego: Tranzycja od Imperium Osmańskiego ku Republice Turcji*, http://wroc.academia.edu/PawelSus/Papers/298797/Kemalizm_jako_przejaw_nacjonalizmu_panstwowego_Tranzycja_od_Imperium_Osmanskiego_ku_Republice_Turcji
- Witold Szablowski, *Nie ma Turka bez Atatürka*, http://wyborcza.pl/1,75480,8328681,Nie_ma_Turka_bez_Ataturka.html
- http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation/index_pl.htm
- http://s155239215.onlinehome.us/turkic/13_Oguz_and_Ogur/OguzesEn.htm
- <http://turcjawsandalach.pl/content/proces-tworzenia-narodu-dzialania-ataturka>
- <http://voyager64.republika.pl/anatolia.html>
- <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+UE+i+EFTA/Turcja.htm>
- <http://www.msz.gov.pl/files/Informator%20ekonomiczny%20-%20pdf/Turcja/Turcja%2002.pdf>
- <http://www.polityka.pl/historia/1504388,1,rewolucja-mlodych-turkow.read>

Wideografia

- „Mustafa Kemal Atatürk. Narodziny republiki”, reż. Severine Labat, Film dokumentalny, Francja 2005, <http://www.youtube.com/watch?v=9Jca31ziWk0>

KATARZYNA KONTEK

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK AND HIS CONTEMPORARY IMAGE IN THE TURKISH SOCIETY

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Turkey, Young Turks movement, Westernisation, Modernisation, Kemalism, Image, Cult

The picture of contemporary Turkey is the result of a complex process of change, which cannot be painted without getting deeper into the history of this country. There are important stages for the evolution of the Turkish politics in the history of the Ottoman Empire like laying the foundations of the present Republic (the first attempt is the Tanzimat Reforms to decrease the gap between the Empire and

the Western countries), and the Young Turk Movement activities, Thanks to Mustafa Kemal Atatürk, who played a major role in the road to freedom and modernization of the country, today we can speak about the Republic of Turkey. Separating the state from religion, Atatürk created a new secular country, cut off in this way from the current output of the Ottoman Empire. The ideas of Kemalism, implemented in the life of the Turkish society through reforms which contributed to the creation of a new nation and the significant development of the country in many areas. With the reformist activities of Mustafa Kemal, Turkey has become a modern country gaining a lot on the international area. Therefore, this situation has made Turkey try to join the European Union. Hence in Turkey there is an understandable respect and glorification for Mustafa Kemal Atatürk, widely recognized as the great leader and national hero. As quoted in the article, parts of interviews have indicated that Atatürk is still well-known, highly appreciated and alive in the minds of the Turks. Turkish people are proud of him and they are well aware of the importance of his reforms for the fate of the country, often looking at his figure uncritically.

K. K.

Adres Autorki:
Mgr Katarzyna Kontek
Humanistyczna Akademia im. A. Gieysztora
ul. Spacerowa 7, 06-102 Pultusk
e-mail: formica_dea@wp.pl